

LÁSZLÓ SZABOLCS

SÁTÁNI EMLÉKIRATOK

Salman Rushdie: *Joseph Anton*

■ „Akasszátok fel Sátán Rushdyt!” – harsogta több tízezer muszlim tüntető világszerte 1989 februárjában, noha amint később kiderült, szinte egyikük sem tudta, hogy ki az az ember, akinek a halálát követelik, és pontosan miért is kell elégetni a *Sátáni versek* című regényt. A megsemmisítő ítéletet, a könyörtelen „fatvát” Khomeini ajatollah, Irán vallási vezetője hirdette ki az indiai származású angol író ellen, ugyanis említett könyve – amit saját bevallásuk szerint a muszlim világ főpapjai soha nem olvastak el – „szembeáll az iszlámmal, a Prófétaival és a Koránnal”, s ezért minden igazhitű muszlinak kötelessége kivégezni a „szentségtörő” szerzőt, és úgy általában mindenkit, aki a kiadásban vagy fordításban részt vesz. A közvetlen halálos fenyegetésen túl ez a vallásos felháborodásnak álcázott politikai lépés radikális változást hozott Salman Rushdie életébe. A fatva olyan világméretű ideológiai és diplomáciai vihar centrumába helyezte őt, melyben az elle ne szervezett lehetséges gyilkosság veszélyén kívül írói nevének és műveinek kiszáradása, eltorzítása ellen kellett küzdenie szakadatlanul. 2012-ben megjelent *Joseph Anton* című emlékiratában Rushdie a művészi identitás és véleményformálás szabadsága által vezérelt, néha keserves, máskor sikeres harcra a személyes történetét meséli el.

A *Sátáni versek* és a fatva ügye – amit Rushdie-afférként neveznek angol nyelvterületen – immár világszerte ismert a fokozott médiafókuszra és a belőle kiinduló vitáknak meg diplomáciai csatározásoknak köszönhetően. Számtalan könyv és doktori disszertáció vizsgálta meg az ügy természetét és következményeit, hiszen a száz évvel korábbi híres Dreyfus-ügyhöz hasonlóan a Rushdie-affér is az értelmiségiek politikai szerep-

vállalásáról szólt. Azzal a lényeges különbséggel, hogy ebben az esetben globális vetülete volt a konfliktusnak, ami – mellőzve a hunningtoni egyszerűsítéseket – példászerűen kidomborította a „nyugati” diskurzusokban egyrészt az univerzalizmus és a kulturális relativizmus, másrészt a szekuláris államelv és a vallási tolerancia paradigmái között feszülő ellentéteket. Az ügyvel kapcsolatos állásfoglalások átúrták a jobb- és baloldal közötti hagyományos ellentéteket Angliában és Amerikában is attól függően, hogy a felszólalók egy vallás, egy kultúra, az emberi jogok vagy az irodalom autonómiájának sérthetlenségében hittek. Komoly-sága és médiavisszhangja miatt az évek során egyetemes viszonylatban az ügy és maga Rushdie is a szólásszabadság jelképévé vált, következképpen a lezajlott viták dicsőséges és botrányos aspektusai hozzárendelődtek az írói életműhöz.

Magának az írónak, aki egyszerre volt a harc vezető egyénisége és központi áldozata, több mint húsz évre volt szüksége, hogy feldolgozza az eseményeket, és korabeli naplójából, cikkeiből, esszéiből, interjúiból és a felgyűlt dokumentációból összegezve megírja ezt az emlékiratot. A műfajnak megfelelően a szerző személyiségén átszűrte részletes korrajzot és társadalomábrázolást kapunk az 1989 és 2002 közötti időszakról, a fatva következményeiből kiindulva. Ellenpontozásként a könyv elején rövid, de nagyon élvezetes bemutatást olvashatunk Rushdie-nak a „vihar” előtti „normális” életéről: a szüleiről, a bombayi gyermekkoráról, az angliai iskola évekről, szerelméről, az első irodalmi kudarcokról és sikerekről. Az *éjjeli gyermekei*ért kapott Booker-díj révén közzismertté váló, de különben szokványos, eseménytelen életű író egész világát forgatja fel 1989. február 14-én a harmadik

regényét sújtó ítélet és botrány. Ekkor a hús és vér Rushdie azonnal eltűnt a brit rendőrség védelmében, magára öltve a (Conrad és Csehov keresztneveiből összerakott) Joseph Anton álnevet, s a „sátáni” Salman Rushdie kezdte elfoglalni világ-szerte az újságcímekeket, tévéhíreket.

Az emlékiratból megrázó képet kapunk arról, hogy ez a skizoid helyzet milyen komoly traumát okozott az írónak, hiszen anonimitásban, titkos búvóhelyekről kellett tetlenül követnie, miként torzítják el regénye jelentését, és ejtik tűszul a nevét, hogy aztán szörnyeteggé változtassák a muszlim tömegek mozgósítása érdekében. „Milyen könnyű eltörölni egy ember múltját és új változatot kreálni belőle, egy mindent lehengerlő változatot, amely ellen mintha lehetetlen lenne harcolni” – írja az őt célba vevő médiatámadásokról és reprezentációkról. (5.) A publikus kép fölötti uralom elvesztéséhez a személyes sors és életvitel autonóm irányításának az elvesztése társult, mert kilenc évig a brit rendőrség szigorú felügyelete alatt kellett élnie, ami annyiban különbözött a fogságtól, hogy a gyakran változó rejtekhelyeket neki magának kellett felkutatnia és kifizetnie.

Rushdie bevallása szerint nem bírta volna ki ezt az időszakot ép ésszel, ha a védőtisztek embersége nem enyhíti a rendőri eljárások kegyetlenségét, és ha közeli íróbarátai (olyan neves szerzők, mint Harold Pinter, Angela Carter, Julian Barnes, Martin Amis, Ian McEwan, Christopher Hitchens és mások) nem segítenek gyakorlati megoldásokkal, titoktartással és lelki támogatással. A bujkálás idején ennek ellenére is a nehézségek és megaláztatások sorozata zúdult rá, miközben személyét mindenütt veszélyes radioaktív anyagnaként kezelték: a kiadók nem kötöttek vele szerződést, repülőársaságok nem engedték fel gépeikre, és egész országok (például az író által imádtott India) kitiltották területükről. A helyzet diplomáciai rendezésére csak 1998-ban került sor, és az emlékirat zárómozzanataként 2002-ben léphetett ki szabad emberként a rendőrség védelméből, de ettől függetlenül a halálos ítéletet rituáliszerűen minden évben megerősítik Iránban.

A Rushdie-affér másik, mondhatni pozitív és izgalmas oldala, hogy a hírhedt ügynek köszönhetően az író bejárta a kerek világot hivatalos támogatókat keres-

ve, és közben megismerte az elmúlt ötven év híres íróinak legtöbbszörét. Az emlékiratban remek portrékat és anekdotákat olvashatunk olyanokról, mint Günter Grass, Gabriel García Márquez, Umberto Eco, Václav Havel, Kurt Vonnegut, Thomas Pynchon és még többet a brit irodalmi körökről. Ezekből a karcolatokból kiérződik, hogy Rushdie a művészi világ elkötelezett szerelmese, és kisfiúként rajong a „nagy” emberekért és társaságukért. Nem kevés elégedettséggel veszi tudomásul, hogy helyzetének fura privilégiumaként részese lesz ennek a világnak, amit később a popzene és a filmipar hírességeinek a megismerésével folytat, videoklipekben és filmekben vállalva szerepet.

A készülő emlékiratról nyilatkozva egy interjúban Rushdie azt ígérte, hogy az események bemutatása mellett nagyon szigorúan fogja önnön viselkedését megvizsgálni és feltárni, de néhány bensőségesebb epizódon vagy enyhe önkritikán kívül az olvasó nem kap igazán közvetlen, kritikus képet az író lelkivilágáról vagy emberi természetéről. A harmadik személyben megszólaló narrátori hang nem az önboncoló, hanem a védekező, öngazoló s néhol önfényező „igaz harcos” vagy az értetlenségbe ütköző, veszjósló Cassandra szerepét ölti magára. Ez a szinte megrendíthetetlen önbizalom, a helyzetét ismételten tisztázó hang helyenként olyan modorossá válik, mint egy sablonos politikai beszéd vagy ügyvédi interpelláció. Ami talán a legzavaróbb megközelítésében, hogy az ítélező narrátor meglehetősen sarkított olvasatban részesíti a Rushdie-affért: a fatvát középpontba helyezve kettéosztja a világot azon jókra, akik védték, és azon gonoszakra, akik valamilyen módon támadták személyét. Márpedig annak, aki nem ismeri eléggé a kontextust és az eredeti cikkeket, ez utóbbi táborban sajnos nehéz különbséget tennie óvatos kritikus hangok és fundamentalista, extrém támadók között. A *Sátáni versek* iránti reakció a könyvben amolyan testté válik, amelyen a narrátori instancia előtt dicsőül meg vagy bukik el a világ értelmisége, és ebben az értelemben a fatva máig tartó világszemléleti kényszerpályára szorította a szerzőt.

Talán ennek a néhol felbukkanó modoros hangnak és az egocentrikus, könyörtelen ítéleteknek köszönhető, hogy a könyv túlnyomórészt negatív fogadtatás-

ban részesül, főleg a brit médiában. De tekintve az olyan jogos kifogásoktól, hogy a szöveg túlságosan hosszúra nyúlik a jelentéktelen részletek felsorolása miatt, a könyvet lesújtó kritikusok gyakran a leegyszerűsítő kategorizálás vétkébe esnek a szerzővel szemben. Zoë Hellernek a *The New York Review of Books*ban megjelent szarkasztikus recenziója azzal vádolja Rushdie-t, hogy az emlékiratban az irodalom művészi autonómiájáról kifejtett védekező véleménye ellentmondásba kerül az író korábbi, fatva előtti esszéiben felvázolt nézetével, mely szerint a regények természetük szerint politikai erejű alkotások. Pankaj Mishra pedig a *The Guardian*ban egy másfajta önellentmondással vádolja Rushdie-t, mely szerint a nyolcvanas évek éles szemű, posztkolonialis érzékenységű, árnyalt kritikájú szerzője az emlékirat lapjain átalakult egy nyugatot pártoló, iszlámellenes, orientalizáló demagóggá, aki elveszítette a kapcsolatot saját gyökereivel. Véleményem szerint a könyv figyelmes olvasása pontosan azt segít megérteni, hogy az intellektuális pályájára visszatekintő író minként küzd meg ezekkel a kérdésekkel a fatva árnyékában. E révén kibontakozik annak története, hogy az életét és műveit ért súlyos támadás hatásá-

ra miként erősödött meg Rushdie-ban a felvilágosodás és a modernitás premisszáira támaszkodó szekuláris világnézet, mely az emberi jogoknak a kulturális vagy vallásos partikularitásokon átvélő univerzalizmusában hisz. Ebben a világnézetben pedig szervesen beleillik az az elvárás, hogy legyen egy könyv bármennyire is kritikus vagy szentségtörő, világi vagy vallási hatalmaknak ne álljon módjában a szöveget betiltani és szerzőjét életveszélyesen megfenyegetni.

Osszességében, kisebb hibáitól eltekintve a könyv nagyon érdekes olvasmánynak bizonyulhat a Rushdie-rajongók és a fatva-ügy iránt érdeklődők számára. Ritka belátást nyújt az író műhelyébe, ahol nyomon követhető, hogy miként fejlődik egy adott regény a kezdeti önletrajzi ötlettől egészen a komplex fiktív világ kidolgozásáig, amit a kiadás pillanata után a szerző és a könyv utóélete közötti ambivalens viszony bemutatása követ. Az olvasó mindvégig érzi, hogy fatva ide, botrány oda, korunk egyik igazán értékes, leleményes és eredeti írója beszél hozzá, akinek sikerül a saját életének izgalmas, szívszorogató és kalandos meséjét úgy elmondania, hogy a végső jelenetben a *happy end* hiteles legyen.

LELKI HAZATALÁLÁS EGY CSALÁDTÖRTÉNETBEN

Boris Kálnoky: *Ahnenland, oder die Suche nach der Seele meiner Familie*

■ Kálnoky Boris könyve igaz történet, olyasfajta regényes történelem, amelyet bizonyára fantázia nem szülhetett volna meg. Az emlékek viszont személyesek, így előfordulhat – nem tisztem ezt megítélni –, hogy ugyanazon események egy másik család történetében egészen másként élnek. A szerző újságíró, a *Die Welt* közéleti politikai elemzője. Családtörténete a korhű történelem és a személyes élmények ötvözete. Dokumentumok, levelek, korabeli újságcikkek és visszaemlékezések váltják benne egymást jelenkori élményekkel.

A Kálnoky család ma három kontinensen él: Európában, Ausztráliában és Amerikában, és a történelem kiszámíthatatlan játéka folytán mindannyian a Kárpát-medencébe tértek vissza (Morvaország, Felvidék és Erdély). Az emlékek újra összefűzték a családi köteleket, amelyek Ariadné-fonalként visszavezetnek a családi tűzhelyhez: a háromszéki Kőröspatakra. A családtörténet kerete a Kálnoky család ma élő tagjainak sorsa, jelene, elképzelései, tervei, amelyek a folytonosság jegyében megmutatják a jövőbe

vívő utat. Valahányszor kihalni látszik az erdélyi ág, valakinek vissza kell térnie Nyugat-Európából. Majd fél évszázad után ismét lakott Kőröspatak és Miklósvár.

„Minden kezdetnek van egy kezdete” – indítja a történetet a szerző. Esetükben a kezdet egy ifjú lelki válsága. A karrierépítés egyik országból a másikba sodorja a családot, a gyerekek minden nyelvet megtanulnak – angolt, franciát, németet, hollandot, átélük az izgalmas gyermek éveket, és szembesülnek azzal, hogy válságba jutott a család: válnak a szülők. Mibe lehet kapaszkodni? Természetesen a múltba, ami jelen esetben a nagyapai örökség, egy kis bőrdny, tele családi iratokkal, levelekkel, emlékeket idéző fényképekkel. A múlt csodálatos dolgokat tár fel – egy ma már politikailag átfúrt országot, egy diktatúra által uralt (falurombolás korszaka) ország rémséges képét és egy gazdag anyagi és szellemi örökséget. 1987-et írtak, amikor Kálnoky Farkas és fia, Tibor (a szerző testvéröccse) megérkeztek Miklósvárra, hogy megnézzék az ősi kúria köveit, ám kövek helyett élő, érző és emlékező emberekre találtak. Ez volt a kezdet kezdete, ami kiváltotta a családi emlékek és a családtagok találkozását, a múlt felidézését, a jelen lehetőségeinek kihasználását, megélését és a jövő tervezését. Hazatalált és hazát talált a család. Mindez egy hosszú történet, amelynek személyes hangvételét éppen a szerző adja, amikor saját életének, gondolkodásának elemeit összeveti az elődökével.

Miklósvár, Kőröspatak évezredes történelmet görget vissza. Ehhez segítséget nyújt a kis bőrdny irat, a felkutatott levéltári dokumentumok, a személyes találkozások és emlékek felidézése. A Kálnoky család története szorosan fűződik Erdély, Magyarország és nem utolsósorban a Habsburg birodalmi politika és az Osztrák–Magyar Monarchia múltjához. Hogyan viszonyul a kései utód ezekhez a történetekhez, amelyek a család különböző ágait is szembeállították egymással: katolikust protestánszal, labancot kuruccal, Habsburg-pártit a 48-as függetlenség pártival. A grófi család 21. századi sarja kritikusan viszonyul nem egy olyan magatartáshoz, amely miatt száz-kétszáz évvel ezelőtt bizony kiesett volna a család kegyeiből és az ehhez kapcsolódó örökségből is. Egyetlen, akit minden tévedése és ballépése alól felment, a kis bő-

rönd megmentője, a nagyapa, a szerző lelkéhez legközelebb álló felmenő, baráti hangnemben egyszerűen Hugó. A nagyapa, a jezsuita iskola neveltje, akárcsak valamennyi katolikus Kálnoky, kapocs egy „minden eresztékében recsegő-ropogó világ” és a 20. századi új világrend között, akinek szokványos Kálnoky-karrierjét (huszárság, rendfokozatok, hivatalviselés) megtöri az impériumváltás, és aki – kényszerhelyzetben – vállalja az erdélyi örökséget, ezzel együtt a keserű sorsot. A *Pester Lloyd* romániai tudósítója lesz, akit a kis bőrdny emlékekkel a román hatóság kituszkolt az országból, és lesz bolyongó a nagyvilágban, rokonlélek, akivel meg lehet „beszélni a dolgokat”.

Nincs könnyű dolga a szerzőnek a család gazdagabb morva ágával, akik meggyőződéses Habsburg-pártiak, a bécsi udvarban viselnek hivatalt. Némelyek közülük ellenszenvvel viszonyulnak a magyarokhoz, mint Kálnoky Gusztáv, a Monarchia külügyminisztere (1881–1895), aki Andrássy Gyulát követte a megbízásban. „A miniszter úr nem beszélt a magyar nyelvet, és nem vallotta magát magyarnak” – olvashatjuk a róla szóló sommás véleményt. Vagy ott van Kálnoky Antal, a Kálnoky huszárezred létrehozója. Ki ne tudná, hogy a madéfalvi vérengzésben a Kálnoky huszárok is részt vettek. A kései utód megpróbál szembenézni a tényekkel, levéltárakban kutat, korabeli dokumentumokat keres, hogy őse valós szerepét tisztázza. Történelmi szempontból is érdekes tény Kálnoky Antal kőröspataki temetése, amikor is – kívánságára – nem Kálnoky huszárok, hanem székely határőrök álltak díszőrséget korporsója mellett.

Híres lovasok, nevezetes ménesek kötődnek a Kálnoky családhoz, amelynek valamennyi férfi tagja a huszárságnál szolgált. Hugót és testvéreit egy lóversenyen nyert serleghől keresztelték. A dédapa, Hugó Leopold lovon ügetett fel a velenicei Szent Márk-székesegyház tornyába, és hibaigazítást kért, amikor egy újság azt írta róla, a k.u.k lovasság második legjobbjá. Anekdota?! A szerző nem tud lovagolni, ő a jelenkor embere, belső konfliktusokkal, megválaszolatlan kérdésekkel. A családi előnevet adó kis település, Kálnok mellett, ugyanott hűsöl egy szénaboglya árnyékában, mint Hugó nagyapa tette, akitől megtanulja: az embernek feladata van az életben. Hugó azt tekin-

tette feladatának, hogy bárhova kerüljön is a világban, haza kell térni, és ez a „haza” csakis Erdély lehet.

Kálnoky Boris megtalálta a maga feladatát, megírta családjá történetét, amely az Erdélybe való hazatérésben teljesedik ki. A jelen gondjaira, válságára is a családtörténetben talál választ. Arra fordítja figyelmünket, hogy elődeink miként vészelték át a nehéz helyzeteket. Nem kétséges, hogy a „régimódi” értékek ma is erőt adhatnak: embernek maradni minden körülmények között, kötelességben gondolkodni, bízni Istenben, családot alapítani, tudni, hol az a hely, ahová tartozunk. Korábban a „haza” ott volt, ahol az ember élt, a mai globalizált világban ott, ahol lakik. De hol az otthon? A szerző válasza: létezik egy belső hely, a szívben, ahol nem a származás, hanem a valakivé válás a fontos. Akinek megadatott

az istenhít, az megtalálta a lelki hazát, amit az ember akkor sem hagy el, ha a világban csatangol. És itt van a család megtalált lelki megtartója, így talál lélekben haza maga a szerző is.

Nem elhanyagolandó érdeme a könyvnek, hogy szerzője könnyebben ír és olvas németül, mint magyarul, így alkalma van arra, hogy nemcsak a korabeli német forrásokat, hanem az erdélyi szász dokumentumokat is áttanulmányozza. Ami ismételten rávilágít arra, hogy a szász források megkerülhetetlenek az erdélyi történetírásban.

A könyv németül olvasható, sőt történelmi magyarázataival német olvasóknak készült, ezért úgy vélem, hogy meg kellene írni – nem lefordítani! – a magyar olvasóknak is.

Oláh-Gál Elvira

SZÉP NAPOK KRÓNIKÁJA

A műfajról

■ A *Szép napok* cím alatt a belső borítón ennyi olvasható: Amszterdam, Budapest, Párizs, Freiburg, Quimiac. Vagyis a helyszínek, ahol a napi bejegyzések (1999 és 2010 között) készültek. Napló, vélné az ember. De nem. Főképpen pedig nem memoár. Legalábbis Kibédi Varga Áron szerint. Aki nem csupán szerzői minőségében határozhatja meg saját műfaját, hanem az irodalom elméleti kérdéseinek kutatójaként is. És akkor az ő magyarázata: „A kíváncsiság vezet, az érdekel, ami körülvesz: egy név, egy szín, egy idézet, egy esemény. Talán ezért írok krónikát is, nem memoárt, mint a velem nagyjából közös sorsú Karátsón Endre vagy Czigány Lóránt. Én nem állok meg, rohanok, hajt a kíváncsiság, a memoárhoz introspekció kellene, az, hogy jobban érdeklődjem saját magam iránt. Amit itt írok, az a műfaj való nekem: kíváncsiság, kitekintés, állandó és gyors változás.” Pár évvel később nagyjából ugyanezt mondja el magáról: „Abszurd tudásszomj. Ugyanakkor az is tény, hogy minden ember fejében megragadnak nevek és események, de mindenkinél másképp. Egy bolíviai vagy egy vietnami fejében az olyan szavak, mint

»második világháború« vagy »Napóleon«, bizonyára egészen különböző képeket idéznek fel. Szédülök, ha meggondolom: több milliárd agy a Földön, mindegyik másképpen megtöltve, mindegyik egy egymástól eltérő lexikon!”

A *Szép napok* ugyancsak sajátos lexikon. Egy amszterdami professzor, mindenév kultúrafogyasztó, rendületlenül újságolvasó ember napi feljegyzéseiből összeálló kortársi és művelődéstörténeti-irodalomtörténeti hangsúlyú lexikona. Persze mégis más műfaj. Már csak azért is, mert a lexikont (a jó lexikont) szigorúan kell szerkeszteni, gazdaságosan bánva a hellyel, a sorokkal. Ahogy Kibédi Varga írja: „Vannak részletek, amiket a szerző ki kellene hagyjon, amikor utólag átolvassa kéziratát.” Hát erre a *Szép napok* írója sem mindig figyelt, így aztán több mint egy évtized alatt (értetve egyébként) vissza-visszatérnek ugyanazok a motívumok, néha a megfogalmazások. (Erre a könyv szerkesztője is felfigyelhetett volna.)

A szerzőről

■ Kibédi Varga Áron (Szeged, 1930) a francia irodalom egyetemi tanára volt Amszterdamban (nyugdíjazásáig), a hol-

land és a magyar akadémia tagja, költő, a hollandiai Mikes Kelemen Kör egyik meghatározó egyénisége. Mint a szóban forgó kötetből is megtudhatjuk, konferenciákról konferenciákra járta és járja a világot megbecsült (fő)előadóként. Néhány jellemző mondat 1999. július 13-ról: „Húsz évvel ezelőtt én rendeztem meg Amszterdamban a második nemzetközi retorikakongresszust, most én nyitom meg a tizenkettediket, amelyiket megint Amszterdamban tartanak. Több mint kétszáz résztvevő, sok az amerikai, mint mindig, de van szép számmal német, olasz, spanyol, francia, holland, és van három lengyel, egy magyar, egy orosz, egy nigériai és egy dél-afrikai is.” A számszerűsége túl érdekes, amit Kibédi Varga a bevezető előadásban mond arról, hogy „Európában az évszázadok folyamán három nagy kultúra követte egymást: a száj-hagyományokra épült a középkor vége óta egy elsősorban írásbeli, majd századunk eleje óta egy elsősorban mediális, azaz a telekommunikációs eszközökre (rádió, telefon, tévé, internet) alapuló kultúra váltotta fel.” Ezután megjegyzi, hogy noha az előző kommunikációs eszközök nem tűntek el, de „mindegyiknek megvan a maga sajátos új retorikája; a kérdés csak az, hogy a mai világban van-e még egyáltalán valami, ami kivonható a retorika (propaganda, manipuláció, reklám) mindent elöntő hatása alól.”

Életformája, élete alakulása magyarázza a kérdést, a szédületet: „hogyan lehet egyszerre ennyi világban élni, ennyi nyelvben és kultúrában? Máskor meg arra gondolok, hogy nincsen ebben semmi különös, a multikulturalitás más és más formában világjelenség.” Kibédi Varga Áron nem tartja magát gyökértelennek. („Én a magam helyzetét tekintve inkább »többgyökerűségről« beszélnék, hiszen négy világban élek, a magyar mellett a franciában, a németben és a hollandban; ez hihetetlenül gazdag élmény, nem látok benne semmi negatívumot. Ha szól a telefon, sohasem tudom előre, milyen nyel-

ven kell majd beszélnem.”) És messze nem tarthatja magát gyökértelennek, ha kortárs szerzőkről, új könyvekről beszél, hiszen azonnal asszociál hozzájuk (korántsem csak magyar) évszázadokkal korábban született műveket, néha még a szakma számára sem ismerőseket.

Boldog ember Kibédi Varga Áron? (A kérdést maga is felveti.) Valószínűleg igen. Nyilván nem a Móricz Zsigmond által megírt „boldog ember” módjára. Ez a tudós, filozofikus hajlamú irodalmár el tud gyönyörködni a tengerparti sirályok táncában, és jól tudja magát érezni a hivatalos fogadásokon, mondjuk egy királyi herceg közelében meg szép hölgyek között. El tud gondolkodni történelmi hősök örökségén, változásukon, amikor bekerülnek a politikába (Tőkés Lászlóról is van szava), és visszatérően elmélkedik az istenhiten, a monoteizmuson, hívők közti gyűlölködésen.

Rólunk

■ Akinek a családja a székelyföldi Kibédről származik, aki vissza-visszajár Erdélybe, nem teheti, hogy ne szóljon ősei szülőföldjéről, a maga nemzeti érzéséről – akár odáig elmenően, hogy kijelentse: „Ha hazatelepednék, Erdélybe telepednék, és nem Budapestre.” (2001. június 5.) Utal politikára (például Adrian Severin volt román külügyminiszter egyik pozitív nyilatkozatára kisebbségi kérdésben, 1999 áprilisában), de leginkább irodalomra. Pontos, érzékeny jellemzést ad (kétszer is ebben a könyvben) költő barátjáról, Lászlóffy Aladárról, és visszatérően dicséri, emeli ki Pusztai János prózáját, amely számára nagy felfedezést jelentett. S ha csak futólag is, rácsodálkozik Horváth Imre költészetére. Egyúttal bizonyítja, hogy a kolozsvári *Helikon* hűséges olvasója. Természetesen nem felejt el, hogy a *Korunk* kiadta tanulmányainak kis kötetét az Ariadné sorozatában.

Mi se felejtsük követni Kibédi Varga Áron életútját.

Kántor Lajos

NYELVMEGKÖZELÍTÉSEK AZ ÉKESSZÓLÁS KISKÖNYVTÁRÁBAN

Grétsy László: *A szavak ösvényein. Szavaink és szólásaink eredete, változásai, érdekességei*

Péter Mihály: *A leplező nyelv. Álcázás és ámitás a nyelv használatában*

■ Amint a 2005-ben indított sorozat címe, az *Ékesszólás kiskönyvtára* is jelzi, a szerzők és szerkesztők figyelme beszélt nyelvre, a kommunikáció működésére irányul. A bemutatásra kiválasztott két nyelvészeti munka szemléletesen illusztrálja a nyelv funkcionálásának értelmezési lehetőségeit, a nyelv mint *langue* (a Péter Mihály könyvében találunk inkább elméleti okfejtéseket) és a nyelv mint *parole* oldaláról (Grétsy cikkgyűjteménye a gyakorlatibb útmutató). A két szerző hasonló stratégiai elvet követ abban a tekintetben is, hogy nem vonatkoztatnak el a nyelv történeti képződmény voltától, megállapításaik a nyelvi változókat illetően mindig azok historikusságából indulnak ki.

Grétsy Lászlót – miként könyvének előszavából kitétnék – a sorozatot fenntartó Tinta Könyvkiadó kérte fel, hogy gyűjtse össze azokat a nyelvművelő cikkeit, amelyek a *Szabad Föld* című hetilap *Anyanyelvi őrjázat* rovatában jelentek meg az elmúlt öt-hat évben. Ezek az írások főként a mai magyar szókincsre vonatkozó magyarázatokat, értelmezéseket ölelik fel, amelyek rávilágítanak arra, hogy miképpen módosultak a szavak jelentései az évszázadok során, a forrásokban fellelhető első nyomuktól napjainkig, miként bővült vagy szűkült funkcionális használati körük. Az ismert nyelvész rövid értekezései azért is különlegesek, merthogy az olvasói levelekben feltett kérdésekre adott válaszaiban körvonalazódik a legtöbb szófejtés, és sokszor még a szakavatott nyelvész is alapos búvárkodásra készíti egy-egy nyaktörőbb felad-

vány. A szerző előrebocsátja, hogy a rovat laikusabb olvasóira való tekintettel az alaposabb nyelvtörténeti fejtegetésektől eltekint, inkább tudomány-népszerűsítő stílusban fogalmazza meg észrevételeit.

A kötetben magában Grétsy öt alfejezetben csoportosítja lexikológiai magyarázatait: *Szavak keletkezése, számmaztatása; Szójelentések, értelmezések; Szavak jelentésváltozásai; Szólásmagyarázatok; Szavak, szóalakok érdekességei*. Természetesen a fejezetek témamegjelölései átfedésekkel értendők, hiszen nem írhat senki szójelentésekről, jelentésváltozásokról anélkül, hogy az illető szavak keletkezéséről ne fejtené ki véleményét. Eszerint egy fejezeten kívül (*Szólásmagyarázatok*), amely nemcsak egy bizonyos lexémára világít rá, hanem lexémák megszállárdult kapcsolatára, összefűzésére, a többi igazából összemosható egymással, talán csak formai szempontokból volt szükség az efféle tagolásra.

Péter Mihály kötete a nyelv funkcionálásának egy kevésbé ismert vetületére irányítja figyelmünket, mégpedig a nyelvnek tulajdonított feltárási mechanizmusok (gondolatok, értékkitételek, érzelmek közlése) ellentétére, elméleti és gyakorlati síkon egyaránt körüljárja ennek eszköztárát és módszereit. Minek következtében bizonyos fókig a könyv szerkezete is kétévű. Az első részben, amely az *Egy emberközpontú nyelvszemlélet felé* címet viseli, nyelvtudomány-elméleti betekintést nyerünk a nyelvmegközelítések módosulásait illetően: fontos irányjelző a pragmatikai fordulat a nyelvtudományban, az a váltás, amikor azon kérdés he-

lyett, hogy: „Milyen a nyelv szerkezete?“, az a kérdés vetődik fel, hogy: „Hogyan működik a nyelv?“ És ha már nyelvünk működésére kezdtek összpontosítani a 20. század nyelvtudósai (bár ennek a felfogásnak már voltak történeti előzményei), annak hozadékai a következő tény-megállapítások lettek: 1) a beszéd *cselekvés*, amely mindenkor valamilyen szándék megvalósítását tűzi ki célul; 2) a beszéd mindig párbeszéd jellegű, alapfeltétele az interakció; 3) a beszéd megértése nem csupán a nyelvi jelek dekódolásából áll, hanem mindig a mögöttes szándék felfedéséből is; 4) a közlés eredményességében létszükséglet a beszédszituáció, a kontextus értelmezése is.

A beszédnek cselekvésként való megközelítése magában rejti annak a felismerését, hogy a nyelv hatalom is, teremtő ereje van (ahogy ez számos mítoszban, a bibliánkban meg is jelenítődik). De ugyanígy működhet a nyelv elrejtő ereje is, azt is hatalmában áll megtenni, hogy álcázzon bizonyos kimondhatatlan gondolatokat, érzéseket. A velatív funkció érintkezhet, és átfedéseket produkálhat bizonyos esetekben az ún. fatikus funkcióval, amely a társasági csevegés mozgatórugója, az egyének közti verbális kapcsolatot beindítását, illetve fenntartását szolgálja. Ezeknek az informatíve meglehetősen semmitmondó beszélgetéseknek nagyon fontos alapsajátossága, hogy az udvariasság látszatát fenn kívánják tartani, ez pedig tökéletes táptalaja a leplező mechanizmusok feltörésének. Péter Mihály ennek illusztrálására idéz Benjamin Constant *Adolphe*-jából: „Meggasztam, hogy sohase beszéljek arról, ami foglalkoztat, hogy a társalgásban csak mint szükséges rosszban vegyek részt, s szakadatlan tréfálkozással élénkítem; így kevésbé fárasztott, s hozzásegített, hogy igazi gondolataimat elrejtsem.” (Benjamin Constant: *Adolphe*. Ford. Bóka László. Európa Könyvkiadó, Bp., 1958. 10.)

Ez az idézet vezet át a második részhez, amely részletesen foglalkozik a nyelvfunkcionálás ezen „fonák” oldalával (*Álcázás és ámitás a nyelv használatában*). Az első alfejezetben bemutatja a nyelvi „színészkedés” evolúciós előzményeit, azaz az állatvilágban mai napig is

megevlő, az emberi fajnál már sokszor a tudattalanba visszapréselt viselkedési formákat: a mimikrit, a színlelt agressziót, a ritualizált fenyegetést és a különböző harci játékokat.

Historikusan szemlélve ezt a nyelvi jelenséget, az ókori görögök vélekedésével folytatja, ami a „hamis beszédet” illeti. Platón szerint „a hamis beszédet [...] úgy kell felfognunk, hogy a valós, létező dolgokról azt mondja, hogy nincsenek, nemlétező dolgokról pedig azt, hogy vannak”. (Platón: *A szofista*. Ford. Kövendi Dénes. Atlantisz Kiadó, Bp., 2006. 66.) Az ókori görög kultúrában megalapozódó retorikatudomány felfogásában ismét felbukkan a nyelv mint hatalom képzete. Legrégebbi művelőitől olyan meghatározásokat is ismerünk, hogy a „rábeszélés mestersége”. Bár Quintilianus elutasítja azt a véleményt, miszerint a retorika a becsapás művészete, a *Szónoklattan*ában ismertetett beszédmódok, retorikai eljárások – alakzatos beszéd, kétértelműség, emphaszis, homályosság, elhallgatás, a túlzás vagy nagyítás, a kicsinyítés, általánosítás stb. – magukban hordozzák közvetlenül a leplezést, elrejtést.

A továbbiakban Péter Mihály elemzi a rejtőzködő magatartás társadalmi gyökereit, a hazugság tettenérését a nyelvi megnyilatkozásokban, a tabuk és eufemizmusok meglétét mindennapi nyelvhasználatunkban, az udvariasságot (amelyről a fentiekben már szó volt) mint pragmatikai modalitást, a meggyőzés beszédmódjait. A 20–21. század nagy „vívmányairól”, a propagandáról és propagandanyelvekről, valamint a reklám nyelvről is szó esik. Az utolsó két alfejezetet a közhelyek és viccek keletkezési körülményeinek, funkcióinak szenteli, azt vizsgálja, hogy miként is tartoznak a mindennapi élet ezen sajátos megnyilatkozásai a nyelvi elrejtés vonzáskörébe.

A szerző célja voltaképpen az volt, hogy felismertesse napjaink diskurzusaiban a korábbi időkhöz képest alig változó álcázó és ámitó hatások régebbi és újabb nyelvi fogásait, amelyek megértése és tettenérése a mai ember kommunikációs kompetenciájának alapköve.

András Zselyke